

UDC 94(37) (479.25+358)

ARMENIA AND MESOPOTAMIA IN ROMAN EASTERN POLICY AND IDEOLOGY OF THE ANTONINE PERIOD: THE PROBLEMS OF THE TERMINOLOGY OF THE LATIN TRADITION

Victor Humennyi

PhD (History)

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine

hviterant@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2405-1975

The article is devoted to the analysis of the terminology used by the Latin Roman tradition of the 2nd century CE. The texts associated with coin legends represented the policy of the Roman Empire in the East, in particular in the context of the eastern campaign of Marcus Ulpius Trajan, which ended with the short-term transformation of the territory of Armenia and Northern Mesopotamia into Roman provinces. Not only large texts by Roman authors such as Tacitus, but also small inscriptions on coins were used to characterize the transformation of the territories of Armenia and Northern Mesopotamia into Roman territories. The author offers an original approach to the interpretation of some of the legends found on the issues of Roman coins of the Trajan era and which were associated with attempts to incorporate Armenia and Northern Mesopotamia into the Roman Empire. The formula “IN POTESTATEM P R REDACTAE” finds certain analogies in the texts of the Late Roman Republican era and the time of the Early Empire, which were connected, in particular, with the transformation of Ptolemaic Egypt into a Roman province. In the 2nd century CE the formula was already used to represent the accession of Armenia and Mesopotamia to Rome.

The author, unlike A. Kefelian, who proposed to connect the relevant terminology with legal analogies and property rights in the texts of Roman lawyers, offers his own interpretation. The used terms, in his opinion, were connected with the concept of “deditio in potestatem”, which had close ties with the foreign policy aspect of Roman activity, in particular in the East. Coin legends and inscriptions combine two main trends – we can see an appeal both to the victories of the Romans in the East and to the creation of new provinces in the context of the activity of the ruler, in particular through the category of delegated “power of the Roman people” along with “surrender” and “transfer” of certain territories and states under the “power of the people”, the symbolic and actual expression of which in the 1st–2nd centuries CE was connected with the Emperor. The corresponding study of terminological problems is one of the components of the study of the East image in the Western tradition, in particular in the Classical period.

Keywords: Roman Empire, Armenia, Mesopotamia, Latin tradition, Roman numismatics

ВІРМЕНІЯ ТА МЕСОПОТАМІЯ В РИМСЬКІЙ СХІДНІЙ ПОЛІТИЦІ ТА ІДЕОЛОГІЇ ДОБИ АНТОНІНІВ: ПРОБЛЕМИ ТЕРМІНОЛОГІЇ ЛАТИНОМОВНОЇ ТРАДИЦІЇ

В. Л. Гуменний

Одним із ключових регіонів, який відіграв особливу роль у міжнародних відносинах на рубежі ер, був Кавказький регіон. Починаючи з I ст. до н. е., наявні тут

© 2022 V. Humennyi; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine on behalf of *The World of the Orient*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

постелліністичні царства виявилися втягнутими в систему політичних та військових відносин з одного боку з Римською республікою, а згодом імперією, а з другого – з Парфянським царством Аршакідів [Schulde 2017, 10–17; Marciak 2017; Hartmann 2022, 19–31]. Особлива роль у цьому контексті була відведена не лише Вірменії, а й сусіднім царствам та регіональним державним утворенням. Часто-густо в історіографії їх прийнято розглядати як своєрідні “буферні зони” в політиці Риму та Парфії, проте на практиці ситуація, звісно, була значно складнішою [Stickler 2021, 189–195; Hartmann 2022]. При вивченні цих питань досі залишається чимало “білих плям”. Однією з них є проблема короткочасного перетворення території Вірменського царства та частини територій Північної Месопотамії на римські провінції під час Парфянської кампанії Риму в 114–117 рр. н. е. Такий крок римського імператора часто не знаходить спеціального обґрунтування і розглядається дослідниками здебільшого крізь призму загальної канви подій у регіоні [Lepper 1948, 41–42; Angeli Bertinelli 1976, 22–26]. Ще більш дискусійними є аналіз відображення цих подій та загальна репрезентація Вірменії в римській наративній традиції, офіційній ідеології та культурі, яка, звісно, мала свої специфічні риси, що загалом були сформовані під впливом тенденцій, які активно фігурують у римській культурі з кінця I століття до н. е. [Traina 2021, 13–16]. Особливою була ситуація з текстами, які, як вважається, репрезентували римську офіційну ідеологію і сприйняття новоприєднаних територій. Важливими групами джерел у цьому контексті виступають написи та нумізматичні матеріали, що зберегли певні характерні особливості, відсутні в інших групах джерел [Kéfélian 2021; Speidel 2021].

Увагу дослідників уже впродовж певного часу привертають події початку II ст. н. е., пов’язані з короткочасним перетворенням Вірменського царства та суміжних східних територій на римські провінції. Специфіку згадок про провінцію Вірменію в епіграфічному матеріалі спеціально розглянув М. Спайдель [Speidel 2021, 135–150], а роботи спільної вірменсько-німецької експедиції, які зосередились на вивченні давньої вірменської столиці – Артаксати, також привносять значний новаторський елемент у вивчення римської політики в Кавказькому регіоні з огляду на інтерес до практичного виміру трансформації матеріальної культури на теренах новоствореної римської провінції [Lichtenberger, Schreiber, Zardaryan 2021, 245–276]. Зростає й цікавість до вивчення відображення вірменської тематики в античній нумізматичній, на чому ми й зосередимо увагу надалі [Kéfélian 2021, 105–134].

Водночас, незважаючи на наявні моделі реконструкції фактичного перебігу інкорпорації Вірменії та Месопотамії [Traina 2021], існує ціла низка моментів, які в історіографії не знайшли достатньо вмотивованого пояснення. До них і належить інтерпретація східної (вірменської зокрема) тематики в латиномовній римській традиції II ст. н. е., що використовувалася в офіційному дискурсі. Ці аспекти стосуються не лише великих наративних текстів римських авторів на зразок Таціта, а й малих епіграфічних текстів та написів на монетах [Marciak 2021, 151–161].

Метою нашої статті є аналіз термінологічних особливостей риторики текстів римського походження, збережених на рухомому матеріалі, зокрема на монетах, які використовувалися для обґрунтування легітимації перетворення Вірменії та частини територій Північної Месопотамії на римські провінції.

В останні десятиліття дослідники римської історії справедливо почали приділяти увагу питанню репрезентації діяльності правителя на офіційному рівні [Alföldi 1970; Hekster 2003; Witschel 2004; Коріґ 2017] та проблемі вивчення цієї тематики на прикладі різних типів джерел, зокрема нумізматичних [Коріґ 2017, 183–187]. Еволюція політичних механізмів доби ранньої імперії є однією з найбільш актуальних тем, яку антикознавці розробляють досить тривалий час, втім, показовими є ті зміни, які чітко фіксуються греко- та латиномовною римською традицією, що характеризує початок правління Марка Ульпія Траяна [Schmitt 1997, 20–47].

Події, пов'язані з приєднанням Вірменії до Римської імперії, попри дискусійність наявних історіографічних схем, які вимушені здебільшого спиратись на обмежене коло джерел античної римської історіографії [Dio Cassius 1925], усе ж уже впродовж тривалого часу потрапляють у поле зору науковців [Lepper 1948; Angeli Bertinelli 1976]. Попри це, як видається, інтерпретація цих подій поступово має відходити від пошуків найбільш оптимального чи “точного” варіанта реконструкції подій, можливості для чого були фактично вичерпані ще до середини минулого століття, й усілякі нові спроби ревізії хронології та характеру подій так чи інакше мають гіпотетичний характер, який переважно зумовлений об'єктивним станом збереження джерельної бази та її обмеженими можливостями. Антична історіографія вписує канву “вірменських подій” у більш широкий контекст початкового етапу Парфянської війни Траяна, яка певною мірою стає переломним моментом у реалізації східної політики Риму доби принципату. Сучасні антикознавці та сходознавці зазвичай змушені дотримуватися наявної традиції та будувати ядро своїх реконструкцій довкола ліній, закладених ще римськими істориками [Angeli Bertinelli 1976, 34–35; Traina 2021, 13–14].

Певний новаторський елемент сьогодні наявний у двох напрямках розвитку цієї проблеми – з одного боку, ми бачимо спроби більш критичного погляду на загальний контекст політики Риму на Сході, де, окрім власне воєнних та політичних конфліктів з Парфянським царством Аршакідів, особливе місце відводилось державам, які опинялись між Римом і Парфією та часто ставали об'єктами суперництва між цими двома потугами в регіоні [Hartmann 2022]. Іншим аспектом у вивченні історії римської політики щодо Сходу та питань загальної логіки римської діяльності в Кавказькому регіоні та в Північній Месопотамії [Palermo 2019] стали питання сприйняття римлянами “іншого” та репрезентації зовнішньої політики на Сході в офіційній ідеології та культурі доби імперії. У контексті останнього фактора особливу роль знову почали відводити критичному аналізу повідомлень античних авторів, які мали двоїстий характер – з одного боку, вони є чи не єдиним нашим джерелом для реконструкції подій, а з другого – суб'єктивний характер текстів робить їх об'єктом спеціального вивчення в контексті відображення ними культурних стереотипів та кон'юнктури тієї доби, упродовж якої вони створювалися [Schmitt 1997, 21–57]. Таким блоком джерел виступає римська латиномовна історична проза доби Антонінів, яка постала перед непростим завданням моделювання образів минулої епохи та почасті – пояснення подій часом не такого й далекого минулого, а то й сучасності. Втім, спеціальна увага до цих текстів являє собою окрему наукову проблему, вирішення якої не входить у наші завдання. Іншим виміром, звісно, були тексти “побутового вжитку” та “малі” наративи, що дійшли до нас на рухомому матеріалі, зокрема й на монетах, які треба розглядати як один з найбільш репрезентативних і водночас дискусійних блоків джерел для вивчення ідеологічних сторін діяльності давніх римлян, чому ми приділяємо особливу увагу, що й визначає новизну пропонованого тексту.

Для доби Антонінів нумізматичні матеріали є унікальним джерелом для вивчення відображення римської політики на Сході. Зокрема, практикувалось антропоморфне символічне зображення образу Вірменії як жіночої постаті, яке, наприклад, відрізняється від традиційного погляду на Парфію та парфян на римських монетах [Rose 2005].

Якщо сам хід кампаній Траяна на Сході нехай і з певними методологічними труднощами, але загалом підлягає реконструкції, то щодо їхніх причин дискусії тривають і досі. Вочевидь, що наміри трансформувати усталену (як вважала ще історіографія ХХ століття) в часи Гнея Помпея систему відносин Риму з прикордонними царствами на Сході ми бачимо ще з часів громадянських воєн 40–30 рр. I ст. до н. е. [Van-Wijlick 2013, 23–31]. Проблема контролю над Вірменією станом

на початок II ст. н. е. залишалась одним із ключових питань римо-парфянських відносин, яке намагались врегулювати, починаючи з договору 20 р. до н. е. між Августом та Фраатом IV і закінчуючи війсьними кампаніями часів Нерона. Ба більше, парфяни змусили римлян легітимізувати своє перебування на вірменському престолі з погляду політичного символізму взаємин Риму зі своїми союзними прикордонними царствами [Dąbrowa 2021, 42–46].

Імператори з династії Флавіїв після Юдейської війни розпочали адміністративні та військові трансформації у східних провінціях на теренах Східної Малої Азії і Закавказзя. Політика Флавіїв, зрештою, привела до ліквідації формальної незалежності Малої Вірменії, Коммагени та Емеси та трансформації провінційної організації Каппадокії [Suetonius 1985, *Vesp.*, 8, 4]. Причини трансформацій, які були здійснені Флавіями, часто обґрунтовуються загрозами з боку іраномовних кочівників, зокрема частини сарматських племен, втім, не варто забувати, що, найімовірніше, метою нової політики Риму на Сході було забезпечення безпосереднього контролю над Євфратом, який розглядався як своєрідний рубіж між двома світами, на північ від якого, у формально залежній від Риму, але де-факто контрольованій парфянами Вірменії правила вірменська лінія династії Аршакідів.

Марк Ульпій Траян після успішних військових кампаній у Дунайсько-Карпатському регіоні переходить до справ на Сході, і його підхід до питання майбутнього становища Вірменії не в останню чергу був продиктований уявленнями про потребу утвердження “величі римського народу” війсьним шляхом [Schmitt 1997, 47–48]. Приєднання близько 100 р. н. е. володінь Агріппи II до Сирії та анексія Набатейського царства у 106 р. н. е. з його перетворенням на римську провінцію впродовж наступних років були прямим свідченням обраної ним зовнішньополітичної лінії.

Саме питання контролю над Вірменією фактично стало приводом для безпосереднього воєнного конфлікту Риму і Парфянського царства Аршакідів у 114–117 рр. н. е. У 110 р. н. е., після того як парфянський цар Пакор II за певну суму передав Осроєну Абгару – синові царя Адіабени Ізата, відбулися зміни й у Вірменії. Наступник Пакора – Хозрой фактично вигнав з Вірменії Тіридата, а престол зайняв його син – Аксідар [Flavii Arriani quae existant omnia 1961, *Parthica fr.* 37]. Усі ці процеси відбувалися без згоди римлян, які могли розцінювати це як пряме порушення умов Рандейського договору та символічної залежності Вірменії від Риму [Flavii Arriani quae existant omnia 1961, *Parthica fr.* 37, 40; Dio Cassius 1925, 68.17; 19]. Власне ці події фактично стали причиною римського воєнного вторгнення, перший удар якого був спрямований саме на Вірменське царство.

Аршакіди спершу намагалися залагодити конфлікт мирним шляхом, і Траян зустрів в Афінах посольство від Хозроя, який надіслав дари імператору і просив миру. Парфяни погоджувалися змінити правителя Вірменії, ба більше, вони фактично уже зробили це самостійно, і новим царем став Партамазіріс [Dio Cassius 1925, 68.17.3]. Парфяни пропонували повернутись до системи, яку свого часу закріпили в Рандеї, і погоджувалися з тим, що саме римляни мали розпоряджатись діадемою царя Вірменії. Партамазіріс очікував, що він дістане визнання Траяна. Римський імператор водночас фактично проігнорував посольство та не прийняв надісланих подарунків – досить показові кроки з погляду символічної дипломатичної комунікації [Dio Cassius 1925, 68.17.2–3].

Траян прибув в Антіохію на початку 114 року н. е. [Angeli Bertinelli 1976, 15–17; Dio Cassius 1925, 68.17.3, 18], де прийняв послів від Абгара з Осроєни [Dio Cassius 1925, 68.18.1]. Римляни, ігноруючи дипломатичні зусилля своїх супротивників, зайняли Вірменію, і в цей час Партамазіріс вкотре намагався розпочати переговори з Траяном через намісника Каппадокії Марка Юнія [Lepper 1948, 108–110; Dio Cassius 1925, 68.19.1]. Очевидно, обидві сторони досягнули певних домовленостей, і претендент на вірменський престол особисто зустрівся з Траяном в Елегії у присутності

римської армії [Dio Cassius 1925, 68.19.2]. Подальші події ми реконструюємо за описами грекомовної традиції, які залишив Діон Кассій і які з погляду тогочасного політичного символізму були досить важливими. Парфянський царевич прибув у військовий табір римлян, де на колінах поклав діадему царя Вірменії перед римлянами [Dio Cassius 1925, 68.19.3]. Римські воїни проголосили Траяна імператором, адже вони вважали це великою перемогою над Аршакідом, яка була здобута без бою [Dio Cassius 1925, 68.19.3–4]. Опис цих подій має певний паралелізм із реаліями доби Нерона, який ми можемо зустріти в описі візиту Тілідата до Риму після укладення Рандейської угоди, на чому наголошуватиме й Діон Кассій. Після розмови з принцепсом Партамазірісу стало очевидно, що римляни не затвердять його царем Вірменії, тому він вирішив поїхати геть [Dio Cassius 1925, 68.19.5]. Траян наказав наздогнати парфянського царевича, який уже покинув табір, і привести його назад [Dio Cassius 1925, 68.20.1]. Партамазіріс стверджував, що він прибув до римлян не як переможений чи полонений, а добровільно, розраховуючи здобути царство, як це було у випадку Тілідата та Нерона [Dio Cassius 1925, 68.20.2]. Траян у відповідь заявив, що Вірменія не буде передана як царство нікому і стане римською провінцією [Dio Cassius 1925, 68.20.3]. Після того як Партамазіріс вдруге виїхав з римського табору, за дещо загадкових обставин римляни його убили.

Траян вважав питання належності Вірменії більше неактуальним, як і саму потребу існування буферного царства, яке ліквідували та об'єднали разом з Каппадокією в одну провінцію (*provincia Armenia Maior et Minor et Cappadocia*). Артаксата й інші важливі міста були захоплені, і римляни там залишили військові гарнізони [Dio Cassius 1925, 68.21], а на новоприєднані території був призначений намісник.

Восени 115 року н. е., після кампаній на півночі Месопотамії, Траян оголосив про створення провінції Месопотамії та повернувся в Антіохію [Dio Cassius 1925, 68.24]. Він зберігав певну обережність у своїй політиці на Сході, прикордонні царства не були ліквідовані повністю [Marciak 2017; 2021]. В Антіохії Траян дістав дари і свідчення вірності від царя Осроени – Абгара. У Саталі імператор щедро нагородив Анхіала, царя геніохів і махелонян [Dio Cassius 1925, 68.19]. Траян дав гроші царю албанів і прийняв царів іберів, сарматів та колхів.

Перетворенню Вірменії та Месопотамії на провінції було присвячено цілу низку монетних випусків [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 375]. Вірменія була зображена у вигляді жіночої постаті. Очевидно, після подій 115 року н. е. з'являється емісія сестерціїв з легендою “*ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM P R REDACTAE S C*” [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 642]. Траян зображений в обладунку, зі списом і паразоніумом, біля нього – постаті, які, ймовірно, символізують Вірменію, Тигр та Євфрат. Наголошувалось на тому, що саме Вірменію та Месопотамію він передавав під владу римського народу, що знайшло відображення в монетних емісіях, до аналізу легенд яких ми перейдемо згодом, а проте в цьому контексті важливою була одна з емісій, де ми бачимо, що Траяна було проголошено імператором усьоме, що відбулося саме на початку бойових дій у Вірменії (“*IMP-RATOR VII*”). З погляду іконографії, яка пропонувалась на розсуд римлян, імператора було зображено на помості з двома римськими офіцерами та чотирма вояками [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 309]. Цілком можливо, що тут зображена описана Діоном Кассієм сцена візиту Партамазіріса до римського табору, опис якої ми наводили вище [Dio Cassius 1925, 68.19.3]. Поряд з “вірменськими” сюжетами в цей же час на римських монетах активно починають з'являтися і згадки про саму Парфію [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 324–325, 334, 353].

Усі подальші монетні емісії, які стосувались кампанії 114–117 рр. н. е., зосереджували свою увагу переважно на парфянській проблематиці і не повертались до Вірменії. А вже після 117 р. н. е. Адріан відновлює Вірменію як окреме царство, покидає Месопотамію і ліквідує створені Траяном провінції.

Саме використання формули “*IN POTESTATEM P R REDACTAE*” є певною мірою проблематичним. Насамперед відсутня єдність дослідників у трактуванні емісії як частини імператорського чи сенатського монетного карбу. Хоч у легенді є частка “*SC*”, вона може мати різне трактування і не обов’язково є свідченням того, що монета побачила світ саме на сенатському монетному дворі. Власне щодо трактування цієї формули на сьогодні було запропоноване лише одне пояснення, яке належить А. Кефеліан [Kéfélian 2021, 118]. Частину легенди монети вона спробувала прив’язати до аналогій, які зустрічаються в текстах, пов’язаних з римською юридичною традицією, зокрема зі згадкою в “Інституціях” Гая словосполучення “*in potestatem redigere*” [Gai 1904, II, 135a]. Певні труднощі тут створює те, що хоча Гай і римська юридична традиція й оперують поняттями, пов’язаними з власністю, і певний імовірний приклад використання цієї формули в контексті, близькому до запропонованого Кефеліан, ймовірно, може подавати Пліній Молодший у своєму “Панегірику Траяну”, все ж це пояснення дещо вибивається із загального контексту та загальної логіки вживання цієї формули в латиномовній традиції.

Першочерговою проблемою є інтерпретація поняття “влади римського народу” – “*potestas Populi Romani*”. Залучивши корпус текстів, ми можемо побачити, що одну з найближчих аналогій нам подає Марк Тулій Ціцерон – “*in potestatem populi Romani redacturum*” [Cicero 1913, Off. III, 79]. Іншим прикладом є тексти доби Августа, зокрема в його своєрідному політичному заповіті – “Діяннях Божественного Августа” йдеться про передачу державних справ від нього до сенату – “*rem publicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli*” [Augustus 1961, Res Gestae Divi Augusti, 34]. У Тіта Лівія ми бачимо згадки, пов’язані з територіальним зовнішньополітичним контекстом “*in potestatem... populi Romani esset*” [Livy 1919, 2.14], які, втім, не мають системного характеру. Ключовим питанням є те, яке смислове наповнення несе “*potestas*” у переважній кількості прикладів, які ми можемо використати для нашого аналізу. Цілком очевидно, що в офіційному дискурсі термін найчастіше фігурує саме як “*potestas*” конкретного магістрата, і найяскравішим зразком цього є сенатський “Закон про повноваження Веспасіана” (“*Lex de imperio Vespasiani*”), де подібна інтерпретація зустрічається повсюдно.

Що ж до найбільш тотожних до випадку Вірменії прецедентів, то прямі аналогії у всьому корпусі римських латиномовних текстів зустрічаються лише в одному контексті, і стосуються вони римської епіграфіки доби ранньої імперії. 6 відомих нам згадок про передачу певної території “*in potestatem populi Romani*” стосуються перетворення птоlemeївського Єгипту на римську провінцію: “...*Aegyptus in potestatem p(opuli) [R(omani)] [/redacta est]*” у написі ILS, 8744a. Певний хронологічний хіатус між використанням цієї формули в добу Августа в контексті його зовнішньої політики й тим, як про цю формулу “згадують” уже в часи Траяна, очевидно, потребує певного пояснення.

Можна припустити, що римська традиція могла оперувати певними категоріями, які намагались наблизити образ Траяна до діянь Августа, і, можливо, прив’язка до його політики на Сході була зроблена цілком свідомо шляхом використання саме цієї формули. Втім, питання генези термінології, яку римляни використовували спочатку в контексті птоlemeївського Єгипту, а згодом і Вірменії, потребує більш ґрунтовного аналізу.

На відміну від Єгипту в добу Августа, приклади використання особливих конструкцій у добу Траяна стосуються фактично суто нумізматичного матеріалу. У відомих нам епіграфічних текстах, блискучий узагальнювальний огляд яких нещодавно здійснив М. Спайдель, контексти здебільшого інші [Speidel 2021, 135–148]. Лише в одному контексті, ймовірно, згадується воєнна кампанія у Вірменії, але до кінця незрозуміло, чи мається на увазі саме новостворена провінція [L’Appée Epigraphique 2000, № 647]. Частина більш ранніх згадок вказують на місію Германіка на Схід та на Малу Вірменію, яка була інкорпорована до складу Риму дещо раніше, у добу Флавіїв.

Пошук аналогій, на нашу думку, дає змогу запропонувати нові варіанти інтерпретації. Обрана щодо новоутворених провінцій термінологія вживалася, зокрема, і в контексті зовнішньої політики Риму в попередні епохи. На відміну від прикладів, пов'язаних із приватним контекстом власності, певною аналогією є поняття “*deditio in potestatem*”, яке у грекомовному варіанті використовується Полібієм для характеристики політики Риму щодо Етолійського союзу в II ст. до н. е. [Badian 2006; Burton 2009, 237–238; Burton 2011, 116–117; Dmitriev 2011, 266–268]. Тіт Лівій та Валерій Максим дають нам кілька варіантів того, який вигляд ця формула могла мати та як вона могла функціонувати в латиномовній традиції. Варіативність понять, які зустрічаються в їхніх текстах (*deditio in potestatem* / *deditio in fidem* / *deditio in dicionem*), і їхня ймовірна тотожність та співвідношення зі смислового погляду до сьогодні залишаються певною мірою дискусійними. Зокрема, не до кінця зрозуміло, чи вони означали “здачу/капітуляцію” римлянам на однакових умовах, чи були різними термінами, що використовували для тотожних символічних дій, які вимушені були здійснювати підкорені суперники римлян [Sastre, Suarez 2008; Burton 2011, 117; Dmitriev 2011, 266–268; Zack 2016, 95–113].

Контекст, який подає Полібій, позначає добровільну здачу держави під владу римлян, що зазвичай було пов'язано із закінченням (подекуди і мирним) воєнних дій [Badian 2006]. Спершу “*deditio*” як своєрідний акт капітуляції передбачав ухвалення сенатом. На думку П. Бертон, така практика була відображенням негласних нормативних правових норм, поширених у Стародавньому Середземномор'ї [Burton 2009, 237]. Події 191 р. до н. е. в інтерпретації Полібія, хоча він і вживає термінологію, яка має аналогії радше у ключі “*deditio in fidem*”, мали вигляд саме як приклад особливої “капітуляції” римлянам за підсумками військового спротиву в момент, коли протилежна сторона вирішила припинити опір завойовнику. Загальна практика вживання цього вислову та його зміст цілком вказують на необхідність добровільної здачі правителя чи держави. Якщо ми звернемось як до прикладу інкорпорації Єгипту до складу римської держави, так і до тексту Діона Кассія, у якому він описує візит Партамазіріса в римський табір, під час якого останній склав перед Траяном свою тіару та державу в сподіванні, що римський імператор поверне йому царство, то з погляду як римської, так і загальної міжнародної традиції в Середземномор'ї така поведінка парфянського претендента на вірменський трон цілком відповідала уявленню про “здачу” держави під владу римлян, яка була характерною для практики “*deditio*”. Щоправда, деякі дискусійні моменти в цьому аспекті виникають щодо теренів Північної Месопотамії, але загальна лінія римських авторів щодо характеристики політики Траяна в регіоні, зокрема щодо Осроени, правитель якої фактично готовий був передати своє царство римлянам за схожою моделлю, дають нам змогу припустити, що процес створення нових провінцій на Сході сприймався з погляду осмислення своєї політики саме як акт “*deditio in potestatem*”, що, найімовірніше, знайшло й відповідне відображення в термінології, яка обиралася для характеристики подій. З цього погляду вибір відповідальними за монетне карбування особами поняття “*in potestatem p.r. redactae*”, на нашу думку, гіпотетично може бути втіленням добре відомої римлянам формули “*deditio in potestatem*”, що водночас знаходить аналогії і в грекомовних описах подій, які залишив Діон Кассій [Dio Cassius 1925, 68.19.3–4].

Підсумовуючи, треба зазначити, що сюжети, пов'язані з Вірменією та суміжними східними територіями, стали невід'ємною частиною репрезентації римської політики на Сході в добу імперії як у літературній та історичній традиціях, так і на рівні візуальної репрезентації та малих текстів, пов'язаних власне з виявами римської політики в регіоні. У перші століття нової ери вони були невід'ємною частиною формування образу діяльності імператора. Хоча розуміння механізмів вибору сюжетів та текстів, які з'являлись на монетах, залишаються гіпотетичними, видається,

що описані легенди та зображення на монетах мали тісно взаємодіяти з іншими інформаційними складниками, які стосувались кампаній на Сході.

Принципово новим є запропонований нами висновок про те, що після 114 р. н. е. це дало змогу цілком органічно поєднувати їх із традиційними римськими ідеями та уявленнями про втілення як загальної ідеї *“potestas”*, так і знайомої римським громадянам формули тогочасної міжнародної політики – *“deditio in potestatem”*, яка органічно вкладається в загальний контекст термінології, у якому її, ймовірно, використовували. Легенди монет поєднують у собі дві основні тенденції: на них ми бачимо апеляцію до перемог та створення нових провінцій у контексті діянь правителя, зокрема через категорію делегованої *“влади римського народу”* і водночас – *“капітуляції”* та *“передачі”* певних територій і держав під *“владу народу”*, символічним і фактичним виразником якої в I–II ст. н. е. поступово стає особисто імператор. Водночас потребують додаткового вивчення проблеми специфіки вживання цієї термінології. Наявна джерельна база лише досить гіпотетично дає нам змогу робити припущення щодо термінів та сюжетів, які як у текстах нарративної традиції, так і на легендах монет, що походили з сенатського та імператорського монетних дворів та з провінційних римських монетних дворів, виступали засобом політичної комунікації та специфічного обрання тих моделей пояснення римської політики на Сході, які були б зрозумілі самим давнім римлянам.

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Сестерцій Траяна [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 642]
з легендою *“ARMENIA ET MESOPOTAMIA IN POTESTATEM P R REDACTAE”*.
URL: <https://www.cngcoins.com/Coin.aspx?CoinID=136617> (дата звернення: 2.08.2022)

Іл. 2. Ауреус Траяна [Roman Imperial Coinage 1926, *Trajan*, 309]
з легендою *“IMPERATOR VII”*.
URL: <https://numismatics.org/ocre/id/ric.2.tr.309> (дата звернення: 2.08.2022)

REFERENCES

- Alföldi A. (1970), *Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche*, Wissenschaftliche Buchges, Darmstadt.
- Angeli Bertinelli M. G. (1976), “I Romani oltre l’Eufrate nel II secolo d. C. (le province di Assiria, di Meopotamia e di Osroene)”, in *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt: Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung. Principat. Politische Geschichte*, Bd. II. 9.1, Walter de Gruyter & Co., Berlin & New York, pp. 3–45. DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110887488-002>
- L’Année Epigraphique* (2000), Presses Universitaires de France.
- Augustus (1961), “Res Gestae Divi Augusti”, in *Velleius Paterculus and Res Gestae Divi Augusti*, Loeb Classical Library, Harvard University Press, pp. 332–406.
- Badian E. (2006) “Deditio”, in *Brill’s New Pauly, Antiquity volumes*, Brill publishing. DOI: http://dx.doi.org/10.1163/1574-9347_bnp_e312610
- Burton P. J. (2009), “Ancient International Law, the Aetolian League, and the Ritual of Surrender during the Roman Republic: A Constructivist View”, *The International History Review*, Vol. 31, No. 2, pp. 237–252. DOI: <https://doi.org/10.1080/07075332.2009.9641154>
- Burton P. J. (2011), *Friendship and Empire: Roman Diplomacy and Imperialism in the Middle Republic (353–146 BC)*, Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139035590>
- Cicero (1913), *de Officiis*, Loeb Classical Library, Harvard University Press. DOI: 10.4159/DLCL.marcus_tullius_cicero-de_officiis.1913
- Dąbrowa E. (2021), “Parthian-Armenian Relations from the 2nd Century BCE to the Second Half of the 1st Century CE”, *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 41–57. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.005.13363>
- Dio Cassius (1925), *Roman History*, Vol. VIII, Books 61–70, Loeb Classical Library, Harvard University Press. DOI: 10.4159/DLCL.dio_cassius-roman_history.1914
- Dmitriev S. (2011), *The Greek Slogan of Freedom and Early Roman Politics in Greece*, Oxford University Press. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195375183.001.0001>
- Eckstein A. M. (1995), “Glabrio and the Aetolians: A Note on Deditio”, *Transactions of the American Philological Association*, Vol. 125, pp. 271–289. DOI: <https://doi.org/10.2307/284356>
- Flavii Arriani quae existant omnia (1961), *II: Scripta minora et fragmenta*, Cambridge, Massachusetts, and London.
- Gai (1904), *Institutiones*, Oxford.
- Hartmann U. (2022), *Imperia sine fine? Der römisch-parthische Grenzraum als Konflikt- und Kontaktzone*, W. Kohlhammer GmbH.
- Hekster O. (2003), “Coins and messages. Audience targeting on coins of different denominations?”, in *The Representation and Perception of Roman Imperial Power*, Brill, pp. 20–35. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004401631_007
- Kéfélian A. (2021), “Armenia and Armenians in Roman Numismatics”, *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 105–134. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.009.13367>
- Kopij K. (2017), “Coin Propaganda and Communication”, in *XV International Numismatic Congress. Proceedings*, Vol. I, Messina, Roma, pp. 183–187.
- Lavan M. (2013), *Slaves to Rome Paradigms of Empire in Roman Culture*, Cambridge University Press, Cambridge, New York. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139199025>
- Lepper F. A. (1948), *Trajan’s Parthian War*, Oxford University Press.
- Lichtenberger A., Schreiber T. and Zardaryan M. (2021), “First Results and Perspectives of a New Archaeological Project in the Armenian Capital Artaxata: From Artashes-Artaxias I to Roman Imperialism”, *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 245–276. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.016.13374>
- Livy (1919), Vol. I, Loeb Classical Library, Harvard University Press. DOI: 10.4159/DLCL.livy-history_rome_1.1919
- Marciak M. (2017), *Sophene, Gordyene, and Adiabene Three Regna Minora of Northern Mesopotamia Between East and West*, Brill, Leiden and Boston. DOI: https://doi.org/10.1163/9789004350724_001

- Marciak M (2021), "The Upper Tigris Region between Rome, Iran, and Armenia", *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 151–161. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.011.13369>
- Palermo R. (2019), *On the Edge of Empires. North Mesopotamia During the Roman Period (2nd–4th c. CE)*, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781315648255>
- Roman Imperial Coinage* (1926), Vol. 2: Vespasian to Hadrian, Spink & Son, London.
- Rose C. B. (2005), "The Parthians in Augustan Rome", *American Journal of Archaeology*, Vol. 109, No. 1, pp. 21–75. DOI: [10.3764/aja.109.1.21](https://doi.org/10.3764/aja.109.1.21)
- Sastre I. and Suarez D. P. (2008), "Deditio in fidem and peasant forms of dependence in the Roman provincial system: the case of Northwestern Iberia", *Actes du Groupe de Recherches sur l'Esclavage depuis l'Antiquité*, pp. 501–509.
- Schmitt M. (1997), *Die römische Außenpolitik des 2. Jahrhunderts n. Chr.: Friedenssicherung oder Expansion*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart.
- Schulde J. (2017), *Arsacids, Romans and Local Elites: Cross-Cultural Interactions of the Parthian Empire*, 1st edition, Oxbow Books, Oxford.
- Speidel M. (2021), "Provincia Armenia in the Light of the Epigraphic Evidence", *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 135–150. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.010.13368>
- Stickler T. (2021), "Armenien und Iberien zwischen Rom und Iran: wechselseitige Bezüge, parallele Entwicklungen", *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 189–206. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.013.13371>
- Suetonius (1985), *Lives of the Caesars*, Vol. 2, Loeb Classical Library, Harvard University Press. DOI: [10.4159/DLCL.suetonius-lives_caesars_book_viii_vespasian.1914](https://doi.org/10.4159/DLCL.suetonius-lives_caesars_book_viii_vespasian.1914)
- Traina G. (2021), "Ancient Armenia: Evidence and Models", *ELECTRUM*, Vol. 28, Ancient Armenia in Context: The Kingdom of Greater Armenia and Its Neighbours, pp. 13–20. DOI: <https://doi.org/10.4467/20800909EL.21.003.13361>
- Van-Wijlick H. A. M. (2013), *Rome and Near Eastern Kingdoms and Principalities, 44–31 BC: A Study of Political Relations During Civil War*, Doctoral thesis, Durham University, Durham. DOI: [http://dx.doi.org/10.1163/9789004441767](https://doi.org/10.1163/9789004441767)
- Witschel C. (2004), *Propaganda für den Princeps? Mechanismen der kaiserlichen Repräsentation im Imperium Romanum*, Ungedruckte Habilitationsschrift, LMU München.
- Zack A. (2016) "Forschungen über die rechtlichen Grundlagen der römischen Außenbeziehungen während der Republik bis zum Beginn des Prinzipats. VIII. Teil: Die juristische Form und der rechtliche Zweck der intergesellschaftlichen deditio und die Bedeutung der fides im Zusammenhang mit der deditio", *Göttinger Forum für Altertumswissenschaft*, Bd. 19, pp. 89–163. DOI: https://doi.org/10.14628/GFA_019_2016_A06

В. Л. Гуменний

**Вірменія та Месопотамія в римській східній політиці
та ідеології доби Антонінів:
проблеми термінології латиномовної традиції**

Стаття присвячена аналізу термінології, яка використовувалась латиномовною римською традицією II ст. н. е. в текстах, пов'язаних з легендами монет, для репрезентації політики Римської імперії на Сході, зокрема в контексті східного походу Марка Ульпія Траяна, який закінчився короточасним перетворенням території Вірменії та Північної Месопотамії на римські провінції. Ці аспекти стосуються не лише великих текстів римських авторів, як-от Тацит, а й написів на монетах, які вживалися для характеристики перетворення території Вірменії та Північної Месопотамії на римські території. Автором пропонується оригінальний підхід до інтепретації частини легенд, які зустрічаються на емісіях римських монет доби Траяна і які були пов'язані зі спробами інкорпорації Вірменії та Північної Месопотамії до складу Римської імперії. Формула "*IN POTESTATEM P R REDACTAE*" знаходить певні аналогії в текстах пізньореспубліканської доби та часу ранньої імперії, які були пов'язані, зокрема, і з перетворенням птолемейського Єгипту на римську провінцію. У II ст. н. е. формулу використали уже для репрезентації приєднання Вірменії та Месопотамії до складу Риму.

Автор, на відміну від А. Кефеліан, яка пропонувала пов'язати відповідну термінологію з юридичними аналогіями і правом власності в текстах римських юристів, пропонує власну інтерпретацію використання цієї термінології, яка, на його думку, була пов'язана з концептом *“deditio in potestatem”*, що мав тісні зв'язки із зовнішньополітичним аспектом діяльності римлян, зокрема і на Сході. Легенди монет та почасти написи поєднують у собі дві основні тенденції: на них ми бачимо апеляцію як до перемог римлян на Сході, так і до створення нових провінцій у контексті діяльності правителя, зокрема і через категорію делегованої “влади римського народу” й водночас – “капітуляції” та “передачі” певних територій і держав під “владу народу”, символічним і фактичним виразником якої в I–II ст. н. е. поступово стає власне імператор. Відповідне дослідження термінологічних проблем являє собою один зі складників вивчення образу Сходу в західній традиції, зокрема і в добу античності.

Ключові слова: Римська імперія, Вірменія, Месопотамія, латиномовна традиція, римська нумізMATика

Стаття надійшла до редакції 2.08.2022